

УДК 159.923.2: 37.032

В.Р. Міляєва, кандидат психологічних наук, професор кафедри

Ю.В. Бреус, аспірант кафедри психології, НПУ ім.М.П.Драгоманова

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз структури та умов формування компетентності саморозвитку майбутніх фахівців у процесі їхньої професійної підготовки у ВНЗ. Визначені наукові засади та шляхи психолого-педагогічного забезпечення ефективності цього процесу.

Ключові слова: саморозвиток; компетентність саморозвитку; компетентнісний підхід; особистісно-орієнтований навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Компетентність саморозвитку як вища форма розвитку особистості виділяється нами однією з ключових компетенцій майбутнього фахівця. Актуальність проблеми формування компетентності саморозвитку обумовлена потребою особистості у самореалізації. За результатами комплексного наукового дослідження, проведеного у межах спільного проекту Міністерства освіти і науки України і Програми розвитку ООН в Україні (2004 – 2006), встановлено, що є всі підстави вважати компетенцію саморозвитку не тільки основою особистісного самовдосконалення, але й однією з ключових функціональних компетентностей особистості [5, 6].

Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності формування саме компетентної особистості. Навіть найкраще викладання, яке базується на засвоєнні певної суми знань і вміння відтворювати їх під час контролю, все ж не можуть забезпечити людину знаннями на все життя. Особливо це зрозуміло в сучасних умовах динамізму зміни знань та інформації, що призводить до втрати людиною певних компетентностей. У таких умовах актуальною постає проблема

формування компетентності саморозвитку особистості, яка дозволяє їй залишатися конкурентоспроможною на ринку праці та сприяти процесу самореалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема саморозвитку особистості перебуває у центрі уваги багатьох науковців. На теоретико-методологічному рівні проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення в працях вітчизняних (Г.Костюк, І.Бех, Б.Вульфів, О.Газман, Г.Звенигородська, В. Зінченко, О. Киричук, Б.Кобзар, Л.Кулікова, А.Меренков, М.Ценко) та зарубіжних (Р.Бернс, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін.) дослідників. Особливою глибиною вирізняються дослідження у таких напрямках: теоретичні розробки феномену «саморозвиток особистості» (О.Киричук, О.Корніяка, І.Кузьменко); рефлексивні механізми «саморозвитку особистості» (І.Булах, О.Дубовенко, О.Ільїн, О.Колесник, І.Слободенюк); онтогенетичні етапи «саморозвитку особистості» (І.Манюха, Т.Серебряна, Т.Пунцева); дослідження характеру мотивації саморозвитку (В.Волков, А.Дмитренко, Т.Дмитрова); визначення провідних засобів «саморозвитку особистості» (В.Гребенюк, П.Горностай, Є.Саянова); визначення провідних шляхів саморозвитку фахівця як необхідної умови його ефективної діяльності (Т.Титаренко, Н.Чепелева, В.Щербакова).

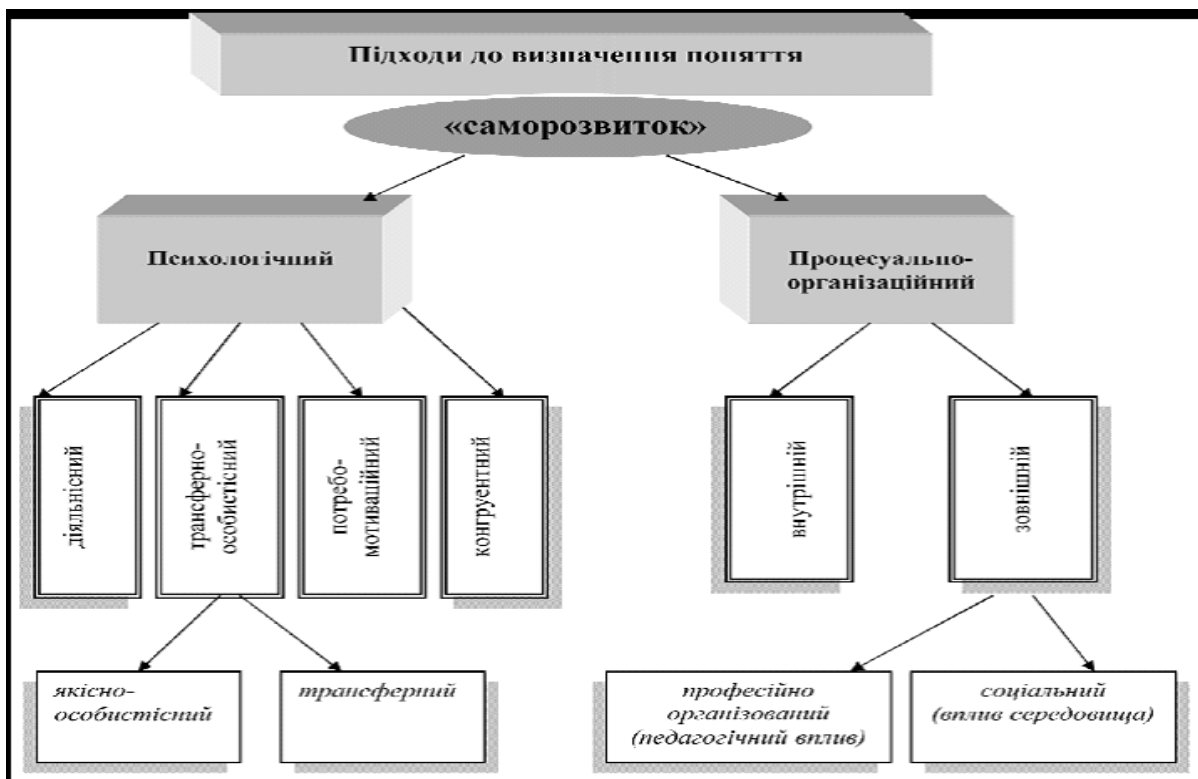
Основним завданням нашого дослідження є вивчення особливостей формування компетентності саморозвитку майбутніх фахівців у процесі їхньої професійної підготовки у ВНЗ. Слід зазначити, що психологічні проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у вітчизняній психології досліджувалися в зв'язку з аналізом професіоналізації особистості в межах теорії діяльності (Ю.М. Забродін, О.А.Конопкін, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, В.Д. Шадриков та ін.); психологічних концепцій професійного становлення та професійного розвитку особистості в рамках особистісно-розвиваючого (Г.О. Балл, Є.О. Климів, А.К. Маркова, Л.М.Мітіна, Б.О. Федоришин та ін.) та

акмеологічного підходів (А.А. Деркач, Н.В.Кузьміна, В.А. Семиченко, А.П. Ситников, Т.А. Ясюкова та ін.), особливостей самоактуалізації особистості в процесі професійної підготовки й діяльності (О.О.Бодальов, Л. М. Мітіна, Л. М. Ожигова, А.О. Реан).

Зробивши аналіз наукового матеріалу, слід зазначити, що проблема саморозвитку в рамках компетентнісного підходу до професійного становлення особистості в процесі фахової підготовки залишається недостатньо розробленою.

Метою статі є теоретичне обґрунтування наукових шляхів оптимізації формування компетентності саморозвитку в процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Зроблений нами аналіз та узагальнення наукових матеріалів свідчить про те, що визначились два підходи до розуміння поняття саморозвитку: психологічний та процесуально-організаційний (рис.1). Розуміння природи даного явища дозволить нам визначити конструктивні шляхи впливу на його формування та розвиток.

Рис.1 Підходи до визначення поняття «саморозвиток», зроблений на основі узагальнення наукового матеріалу

Психологічний підхід включає в себе діяльнісний, потребо-мотиваційний, конгруентний та трансферно-особистісний, який, у свою чергу, складається з якісно-особистісного та трансферного.

Прихильники діялісного підходу (В.І. Андреев, Г.О.Балл, О.Г.Сухоленова, О.П.Слободян, В.Н.Івченко) розглядають саморозвиток як певну внутрішню активність, вид творчої діяльності, що «зумовлює продуктивне особистісне зростання».

Потребо-мотиваційний підхід, представником якого є М.О. Бердяєв, розглядає саморозвиток як «потребу людини, яка прагне до самозвільнення, оволодіння собою», вважає саморозвиток «духовно-практичним самоперетворенням з метою повноти індивідуального самовираження і соціального служіння». Дане положення має спільну позиція із думкою зарубіжних психологів, які говорять про те, що особистість має вроджену потребу у самодетермінації, самовдосконаленні, саморозвитку, набуванні компетентності, культури, яка є однією із головних психологічних потреб Я людини. В такому стані особистість відчуває, що саме вона є істинною причиною здійснюваної цілеспрямованої поведінки та сприймає себе ефективним агентом при взаємодії з оточуючими. Така думка виділяє мотиваційну сферу як домінуючу складову саморозвитку особистості.

Основна ідея конгруентного підходу полягає у тому, що шлях саморозвитку – це шлях до гармонізації відносин із собою і навколишнім світом (К.Я.Вазіна, М.К.Мамардашвілі, О.В.Суворов). Це дозволяє особистості, враховуючи власні цілі та інтереси, побудувати конструктивні стосунки із навколишнім світом, в тому числі це стосується і професійної сфери; зберегти власне психічне здоров'я.

Представники якісно-особистісного підходу описують саморозвиток як стійку характеристику - здатність особистості до змін. В.Г.Маралов вважає, що саморозвиток – це фундаментальна здатність людини ставати і бути справжнім

суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичної перебудови, здійснювати особистісний вибір на основі пізнання себе.

Психологічну основу розвитку даного явища науковці вбачають у розвитку рефлексії. Рефлексивні механізми саморозвитку особистості дослідники пов'язують із різними проявами самовпливу: самоконтролем, самопереконанням, самоінструкцією, самонаказом, самоподоланням тощо.

На думку психологів Т.Дмитрова та Т.Рожковського, феномен саморозвитку тісно пов'язаний зі зростанням рефлексивної самосвідомості, що приводить до створення «Я-концепції», у результаті чого особистість стає здатною на більш високому рівні спонукати себе до нової діяльності та здійснювати саморегуляцію. О.Колесник визначає рефлексію як здатність особистості до самопізнання, усвідомлення внутрішніх закономірностей власної діяльності, ієрархічної побудови мотивів, з одного боку, а з іншого – здатність до самоаналізу актів життя і станів свідомості, а також розуміння того, як вона сприймається оточенням.

Карл Роджерс визначив, що метою саморозвитку особистості є пошук шляхів та умов поєднання «реального Я» з «ідеальним Я». У зв'язку із цим виникла потреба визначення «умов і шляхів» оптимізації цього процесу. У загальному вигляді їх можна описати як:

- наявність конкретної мети, до якої особистість постійно прагне, мета має бути реальною з огляду на об'єктивні обставини, а процес досягнення – передбачати наполегливість, навіть прояв певного ризику з боку особистості;
- сприяння створенню «ситуації успіху», пережитий особистістю успіх додає їй самоповаги та впевненості;
- стимулювання інтелектуальної ініціативи, поступове збільшення навантаження сприяє вдосконаленню умінь планувати навчальну роботу, здійснювати розумний розрахунок власних сил.

Основою трансферного підходу є розуміння саморозвитку як перебудови внутрішнього світу людини, що призводить до принципової зміни світогляду.

Наприклад, Г.А. Цукерман розглядає саморозвиток як свідому зміну Я-концепції або ж свідоме прагнення зберегти незмінною свою Я-самість. Цілі, спрямування, засоби цих змін визначаються людиною індивідуально [7].

Ряд науковців розуміють феномен саморозвитку, як обов'язково внутрішній, мотиваційний процес, спрямований на досягнення конкретної мети; як свідоме самовдосконалення (Г.С.Костюк, М.Й.Боришевський, М.М.Костогризов). Внутрішньо організовані процеси відбуваються за наявності спрямованості особистості на саморозвиток. Спрямованість, у названому контексті, розуміється як сукупність мотивів, що впливають на поведінку людини, незалежно від ситуації. Якщо спрямованість розвинена, особистість відчуває і усвідомлює необхідність саморозвитку, її захоплює пізнавальна діяльність, вона стає свідомо націленою на результат і подальший розвиток.

Т. В. Тихонова, Н. М. Лосєва розглядають саморозвиток як зовнішньо організований процес особистісного та професійного самозмінення, самовдосконалення, як процес або технологію, що включає сукупність форм, методів і прийомів [3]. Зовнішньо організований процес саморозвитку передбачає наявність зовнішнього впливу, який, по суті, є педагогічним процесом, але існує і неорганізований вплив, вплив середовища, тобто соціальний. Слід підкреслити, що соціум впливає на формування, розвиток і саморозвиток особистості несвідомо і підсвідомо, має характер спонтанності, є, по суті, некерованим і неорганізованим процесом, що не може сприяти гармонійному становленню та розвитку особистості. Отже, для цілеспрямованого процесу формування особистості і підвищення його результативності, зовнішній вплив повинен здійснюватись системно, бути організованим, методично забезпеченим педагогічним процесом.

Окрему групу складають науковці, для яких характерне комплексне бачення проблеми даного дослідження, їх розуміння феномена представляє процесуально-організаційний підхід у загальному вигляді. М.А.Костенко визначає саморозвиток як становлення особистості з метою ефективної самореалізації на основі

внутрішньо значущих впливів, тобто наголошується необхідність двох складових процесу: зовнішньої і внутрішньої.

Узагальнюючи різні наукові погляди на феномен саморозвитку, ми виділяємо спільну позицію авторів з приводу зумовленості саморозвитку віковими потенціями індивіда. Психологи зауважують, що на ранніх вікових етапах проявляються лише поодинокі та елементарні вияви потенційної спроможності, а згодом, у підлітковому віці та у період юнацтва, складається цілісна система саморозвитку особистості.

Саме у цьому віці провідною діяльністю стає навчально-професійна. Осмислюючи проблему особистісного та професійного самовдосконалення студентства, принципово зрозуміти, що важливою умовою «входження» у професійну діяльність, є особистісне прийняття саморозвитку як особливого різновиду діяльності. Л.Мітіна, досліджуючи особистісний та професійний розвиток людини, дійшла висновку про їх єдність, де чинником розвитку є внутрішнє середовище особистості, її активність, потреба у самореалізації.

У науковій літературі активно обговорюється психологічна сутність професійної діяльності людини, однією з детермінант якої є феномен професійної компетентності: у процесі її розвитку відкриваються максимальні можливості найбільш продуктивного задоволення всіх основних потреб особистості: в соціальному визнанні, самоповазі, безпеці, самореалізації тощо. Увага міжнародної спільноти до визначення та стандартизації поняття „компетентність” є важливою ознакою сьогодення. Йдеться про спроможність людини кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати певне завдання або роботу; наявність відповідного набору знань, навичок, відношень, що дають змогу ефективно діяти, або виконувати функції, які сприяють досягненню певних стандартів у професійній галузі або виді діяльності (Міжнародний департамент стандартів навчання (IBSTPI)).

Однією з головних компетенцій майбутнього фахівця ми виділяємо «компетентність саморозвитку». Визначаються такі складові цього поняття [2]

Когнітивна складова виступає системоутворювальною, оскільки йдеться про саморозвиток як особливий вид діяльності, що формує свідоме пріоритетно-ціннісне ставлення до майбутньої професії.

Особистісна складова виконує формувальні функції. Основу її складають такі інтегральні характеристики, як самоактуалізація – вищий рівень мотивації, пов'язаний з процесами самореалізації, самоздійснення та самосприйняття; усвідомлення на рівні переконань, важливості самостійного здобуття, розширення і поглиблення знань про саморозвиток.

Операційно-процесуальна складова пов'язана із удосконаленням умінь і навичок у сфері самопізнання, рефлексії, спрямованої на саморозвиток і власного впливу на цей процес.

Структурний аналіз поняття «компетентність саморозвитку майбутнього фахівця» показав, що – це складне індивідуально-технологічне утворення, яке інтегрує усвідомлення особистості на рівні переконань значущості діяльності, спрямованої на самовдосконалення і самовдосконалення суб'єктів майбутньої професійної діяльності, осмислення вагомості особистісно професійного впливу на цей процес, теоретичні знання, уміння і навички у сфері самопізнання, досвід самовиховання, наявність моделі власної професійної поведінки.

Розрізняють такі рівні компетентності саморозвитку студента [2]:

- високий – студентам властива переконаність у значимості цієї особистісно професійної якості, потреба у самоактуалізації, заміна навчальної мотивації на соціально-професійну, наявність інтегрованого уміння «хочу і можу», рефлексії та саморефлексії, саморегуляції поведінки;

- вищий за середній – усвідомлення вагомості компетентності саморозвитку для власного професійного становлення, позитивно-активне ставлення до самовдосконалення, сформованість конструктивних умінь

самоосвіти, неоднорідність, але одночасно і вияв позитивної динаміки у прагненні до самоактуалізації, постійного самовиховання.

- середній рівень характеризується визнанням взаємозалежності спроможності до самовдосконалення і готовністю професійно здійснювати вплив, вступати у взаємодію, бути ефективним учасником комунікації; обізнаністю у засобах саморозвитку, хоча і безсистемним їхнім застосуванням; наявністю суперечностей між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», домінуванням зовнішнього локусу-контролю.

- низький рівень проявляється у випадковості професійного вибору, ситуативність спонук до самопізнання, рефлексії та саморефлексії, домінування репродуктивного характеру освіти, поодинокі дії самоорганізації й самовиховання.

У контексті нашого дослідження особливого значення набуває проблема здійснення оптимального впливу на формування компетентності саморозвитку. Спираючись на концепцію саморозвитку особистості Г.С.Костюка, у якій автор розкриває співвідношення розвитку як власної активності суб'єкта і як наслідку його взаємодії з оточуючим світом, освітнє середовище розглядається як оптимальне для розвитку та саморозвитку індивіда. Численні наукові розвідки доводять необхідність переходу психолого-педагогічної діяльності викладача на якісно новий рівень суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Це уможлиблюється лише завдяки саморуху прагнень і цілей, засвоєнню особистістю соціального досвіду в процесі діяльності, зокрема, навчально-виховної [1].

Освітньо-виховний простір вищого навчального закладу має бути адаптований до здійснення формувального впливу на студента щодо позитивного ставлення до майбутньої професії на свідомій моральній основі, оскільки це обумовлює саморозвиток його особистості. Таке розуміння вищої освіти описує компетентнісний підхід, який відображає сучасний погляд на проблеми освіти в усьому світі. Він забезпечує можливість практичного оперування набутими у

процесі навчання знаннями і застосування їх протягом усього життя. Визначаються такі основні завдання компетентнісного підходу в освіті:

- навчити особистість самостійно здобувати та ефективно застосовувати знання протягом всього життя;
- прогнозувати ситуацію і власну діяльність, приймати ефективні рішення відповідно до життєвого досвіду, цінностей та наявних ресурсів;
- планувати та контролювати власні дії;
- аналізувати і застосовувати здобутий досвід.

Компетентнісний підхід має надзвичайну перевагу – він передбачає розвиток особистості з урахуванням і в умовах глобальних ризиків цивілізації – глобалізаційних суспільних викликів, які створюють небезпеку для всього людства. Зміст цього підходу зорієнтований на сприймання ризиків не як фатальних нездоланних проявів, а як закликів до конструктивної компетентної діяльності [4].

Реалізація такої професійної освіти можлива за умови широкого впровадження у практику ВНЗ особистісно-орієнтованої освіти: коли рольове навчальне спілкування змінюється на особистісне, в якому домінують ситуації вибору, самопізнання, самовираження, самореалізації – активно формується компетентність саморозвитку студентів. Виділяються ознаки освітнього простору у вищому навчальному закладі, які розглядаються нами як фактори впливу на процес і рівень сформованості компетентності саморозвитку студентів [4]:

- визнання самоцінності кожного студента, домінування «мотивації успіху»;
- особистісно-орієнтований навчально-виховний процес;
- створення умов для самореалізації і самоствердження студентів, формування позитивного досвіду саморегламентатії через участь в органах студентського самоврядування та інших громадських організаціях;

- активне залучення до науково-дослідницької роботи вже з перших місяців навчання - така діяльність оптимізує присвоєння високого рівня саморегуляції, самопізнання та самовдосконалення студентів.

З огляду на викладене, робимо такі висновки: запровадження особистісно-орієнтованої освіти дозволить оптимізувати професійну самореалізацію людини і підтримку її особистісного і професійного зростання; сучасна вища школа має здійснювати здебільшого прогностичні функції через особистісно орієнтований вплив у процесі реалізації індивідуальних навчальних траєкторій студентів; першочерговим завданням вищої школи є формування особистості, яка прагне до самовдосконалення, безперервної освіти, постійного саморозвитку.

Багатогранність та актуальність проблеми формування компетентності саморозвитку у процесі фахової підготовки обумовлює існування різних, іноді навіть полярних, підходів до її вирішення. Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, яка, без сумніву, виходить далеко за його рамки і тому потребує подальшого вивчення.

Список літератури

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
2. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О.О.Біла, Т.Р.Гуменникова, Я.В.Кічук та ін.; Наук. ред., упорядкув. Н.В.Кічук; Півден. наук. центр АПН України. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. – Ізмаїл, 2007. – 235 с.
3. Лосєва Н.М. Саморозвиток викладача вищої школи: Навчальний посібник. – Д.: ДонНУ, 2003. – 336 с.
4. Міляєва В. Р. Формування фахової компетентності державних службовців у системі підвищення кваліфікації: монографія. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2011. – 298 с.

5. Проект національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004.) // Освіта України. – № 94. – 3.12.2004. – С. 7.
6. Сухоленова О.Г. Етапи саморозвитку особистості // Психологія: Зб. наук. праць. – 2000. – 3(9). – С. 98-104.
7. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития – М.: Интерпракс, 1995. – 288с.

Аннотация

В статье осуществлен теоретический анализ структуры и условий формирования компетентности саморазвития будущих специалистов в процессе их профессиональной подготовки в вузе. Определены научные основы и пути психолого-педагогического обеспечения эффективности этого процесса.

Ключевые слова: саморазвитие; компетентность саморазвития; компетентностный подход; личностно-ориентированный учебно-воспитательный процесс.

Resume

The article realized a theoretical analysis of the structure and formation conditions of self-competence of future professionals during their training at the university. Defined scientific principles and ways of psychological and pedagogical efficiency of this process..

Key-words: self-development, self-competence, competence approach, student-oriented educational process.

Відомості про авторів

Міляєва Валерія Робертівна, кандидат психологічних наук.

Завідувач Науково-дослідної лабораторії розвитку дитини Київського університету імені Бориса Грінченка; пр-т Тичини, 17.

тел. 0973298900

Бреус Юлія Володимирівна, аспірант кафедри психології НПУ ім.М.П.Драгоманова.

Молодший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії розвитку дитини Київського університету імені Бориса Грінченка; пр-т Тичини, 17.

тел. 0965408714

Реферат

на статтю Міляєвої В.Р., Бреус Ю.В.

«Формування компетентності саморозвитку особистості як основа підготовки майбутнього фахівця»

Компетентність саморозвитку як вища форма розвитку особистості виділяється нами однією з ключових компетенцій майбутнього фахівця. Формування компетентності саморозвитку особистості дозволяє їй залишатися конкурентоспроможною на ринку праці та сприяти процесу самореалізації.

Метою статі є теоретичне обґрунтування наукових шляхів оптимізації формування компетентності саморозвитку в процесі фахової підготовки.

Поняття «саморозвиток» у науковій теорії має цілий ряд визначень: внутрішня потреба; інтернальна якість особистості, що спонукає індивіда до змін, вид внутрішньої діяльності, спрямований на досягнення особою певної мети тощо. Виходячи із традиційного для психології розуміння названого поняття та узагальнюючи різні наукові погляди на феномен саморозвитку, ми визначили, що цілісна система саморозвитку особистості складається у підлітковий та період юнацтва.

Психологічна сутність успішної професійної самореалізації людини, однією з детермінант якої є феномен професійної компетентності, тісно пов'язана із «компетентність саморозвитку». У нашій публікації особлива увага приділялася дослідженню проблеми оптимального впливу на формування компетентності саморозвитку в умовах фахової підготовки. Серед ключових умов забезпечення компетентності саморозвитку студентів ми виділяємо: забезпечення позитивної динаміки особистісного й професійного зростання майбутніх фахівців, актуалізацію рефлексивно-вольових механізмів у комунікативних системах «викладач – студент» та «студент – студент», домінування проектно-діяльнісних форм організації навчально-пізнавальної активності студентів тощо.